

"Qərbi Azərbaycanın daş yaddaşı" rubrikasında alban-xristian məbədlərindən, kilsələrindən danışacağıq. Bu o məbədlərdir ki, Azərbaycan xalqının tarixi torpağındakı irsi olsa da, ermənilər onlara qarşı saxtalaşdırma aktı həyata keçirib. Qərbi Azərbaycandakı saysız alban-xristian, qıpçaq abidələrinin hamısı Qriqoryan abidəsi olaraq qələmə verilir.

Halbuki, dəfələrlə vurğuladığımız kimi, bədnam Türkmənçay müqaviləsinə qədər bizim bölgədə ermənilər yaşamayıb, onların kütləvi köçü 1828-ci ildən sonra baş verib. 195 il bundan əvvəl faciələrimizin də əsası qoyulub. 1828-ci ilin 10 fevralında bağlanan Türkmənçay müqaviləsinin ardınca ermənilər Qafqaz ərazisinə, xüsusən də Azərbaycan bölgəsinə köçürülüb. Qafqaza gələr-gəlməz, ermənilər həm bizim, həm də gürcü xalqının tarixi dəyərlərinə, abidələrinə, kilsə və monastirlərinə, başlıcası isə ərazilərinə qarşı iddialar irəli sürməyə başlayıb. Nəticədə, həm torpaqlarımıza, həm də ərazilərimizdəki alban-xristian, qıpçaq irsinə sahiblənilib. Qərbi Azərbaycan müqaviləsinin ardınca xristian qıpçaq dövrü abidələrin, kilsə və monastirlərin heç birinin ermənilərə aidiyyəti olmasa da, onlar bu abidələri çoxdan mənimsəyiblər. Təəssüf doğurucu hallardan biri odur ki, onlar Azərbaycan xalqının tarixi irsini "erməni irsi" adı altında UNESCO-ya da təqdim ediblər. Amma UNESCO-nun heç bir eksperti soruşmayıb ki, sən bura dünən gəlmisən, başqasının abidəsini niyə öz adına təqdim edirsən? Əksinə, şərait yaradıblar.

Qərbi Azərbaycan ərazisindəki qədim kilsələrin, monastirlərin hər birinin quruluşuna ermənilər əl gəzdirib, amma onların üzərindən qədim albanların izlərini silməyə nail ola bilməyiblər. Bütün qədim tarixi mənbələr, məxəzlər, xəritələr erməniləri ifşa edir.

Zəngəzurda, İrevanda, Göycə mahalında, Vedibasarda, Ağbabada (Şorəyel, Amasiya), Noyenberyanda, Qarakilsədə, başqa-başqa yerlərdə mövcud olmuş alban abidələri, xüsusən də monastir və kilsələr mənəvi təcavüzə məruz qalıblar.

Tarixçilərin də vurğuladığı kimi, Qərbi Azərbaycanın (indiki Ermənistan Respublikasının) ərazisində mövcud olan bütün tarixi və mədəni abidə-

ləri, Qafqaz Albaniyasına aid bütün kilsə, məbəd və monastirləri erməni abidələri elan ediblər.

Bəzi tarixçilərin fikrincə, eramızın əvvəllərində Qərbi Azərbaycanın bir çox bölgələri Albaniyanın sak tayfalarının adları ilə bağlı Arsak və Sisakan Sünük vilayətlərinin ərazisində olub. Tarixçilərə görə, bu da təsadüfi deyil, çünki hələ eramızdan xeyli əvvəl Qafqaz dağlarından cənubda türkdillik sak tayfaları yaşayıblar. Bu sahədə tədqiqat apararaq Vaqif Əsədov yazıb ki, Qafqaz Albaniyasının ərazisində sakların adları ilə bağlı Sakasena, Balasakan, Sisakan, Saki, Arsak və bir sıra digər yer adları mövcud olub. O, məqalələrindən birində vurğulayıb ki, eramızın birinci əsridə yaşamış antik müəllif Strabon "Coğrafiya" əsərində bu faktı təsdiq edərək yazır: "Saklar da kimmerlər və trerlər kimi yürüşlər edib ən yaxşı torpaqlarda məskunlaşmışlar və bu ərazilərə öz adlarını qoymuşlar, məsələn - Sakasena".

Strabonun gözəl, ucaboy, ürəyiaçığı və səxavətli insanlar kimi xarakterizə etdiyi albanlar özlərini "ağuanlar", yaşadıkları ölkəni isə "Ağuvan" adlandırıblar. Qədim Roma və yunan mənbələrində isə dövlətin adı "Albaniya" şəklində yazıldığından, tarixə də elə bu adla daxil olub. Zaqafqaziyanın ərəblər tərəfindən işğalı dövründə, VIII əsrin əvvəllərində bu dövlət dağılıb.

Məlumdur ki, Albaniyanın həqiqi tarixinin və abidələrinin öyrənilməsi sahəsində son vaxtlar tədqiqatlar aparılır, amma bu istiqamətdə fəaliyyətlərin daha da genişləndirilməsi vacibdir. Qeyd etdiyimiz kimi, Qərbi Azərbaycan ərazisində hələ xristianlıqdan xeyli əvvəl müxtəlif alban məbədləri mövcud olub, onların arasında atəşpərəstlik ocaqları da az olmayıb. Onlar bizim qədim inanclarımızı özlərində ifadə ediblər.

V.Əsədov qeyd edib ki, eramızdan əvvəl I əsrin sonları, eramızın I əsrinin əvvəllərində yaşamış antik müəllif

Qərbi Azərbaycanın alban-xristian abidələri - erməni təcavüzünün mənəvi qurbanları..

Strabon Albaniyada yaşayan tayfaların dini etiqadlarından bəhs edərək yazır ki, onlar Günəş, Atəş və Ay ilahələrinə sitayiş ediblər. Xüsusi etiqad etdikləri Ay ilahəsinin müqəddəs məbədi İberiya yaxınlığında yerləşir. Ölkədə Günəş, Ay və bütperəstlik məbədləri ilə yanaşı, çoxlu sayda atəşpərəstlik məbədləri də mövcud olub.

Eramızın I əsridən başlayaraq Roma imperiyası ərazisində yaranmış xristianlıq dini imperiya ilə əlaqəli olan Zaqafqaziya da yayılmağa başlamışdır. Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklunun "Aqvan tarixi" əsərində Qafqaz Albaniyasında xristianlıq dininin yayılması, müxtəlif kilsə və məbədlərin tikilməsi barədə qiymətli məlumatlar vardır. Tarixi mənbələrdə Alban kilsəsi apostol kilsəsi adlandırılır. Çünki xristianlığı Albaniyaya eramızın 54-57-ci illərində apostol müqəddəs Yelisey gətirib. Təqribən üç əsr sonra parfiyalı missioner müqəddəs Qriqorisin fəaliyyəti nəticəsində ermənilər bütperəstlikdən əl çəkib xristianlığı qəbul ediblər.

"1130-cu ildə Gəncə şəhərində anadan olan, 1184-cü ildən ömrünün sonunadək Xaçın knyazlarının yanında xidmət edən alban salnaməçisi Mxitar Qoş özünün məşhur "Alban salnaməsi" əsərində bu tarixi faktı bir daha təsdiq edərək yazır: "...müqəddəs Yeliseydən müqəddəs Qriqorisə qədər 300 il keçmişdir".

Albaniya çarı III Vaçaqanın, ölkənin görkəmli din və dövlət xadimlərinin iştirakı ilə keçirilmiş Alban kilsəsinin 488-ci il Aquen məclisindən sonra xristian memarlığı üslubunda məbədlərin inşası geniş vüsət alır. III Vaçaqanın (487-510-cu illər) hakimiyyəti dövründə Albaniyada 300-dən çox kilsə və məbəd tikilib. VII əsrin ortalarına yaxın ölkədə ixtiyarlarında kənd və torpaq sahələri olan 30-dan artıq monastir olub. Qərbi Azərbaycan ərazisində Albaniya çarları tərəfindən xristian məbədləri və monastirlərin tikilməsi barədə "Alban tarixi" əsərində məlumatlar var. Alban xristian məbədlərinin bir qismi hazırda mövcuddur. Lakin ermənilər tərəfindən müxtəlif dövrlərdə bu abidələrin kitabələri pozulub və məbədlərin ermənilərə aid olduğunu göstərən saxta kita-

bələrlə əvəz olunub".

Qərbi Azərbaycan ərazisindəki alban xristian məbədlərinin başına ermənilər bu oyunları gətirib. Zəngəzurda IX-XII əsrlərə aid olan Tatev monastir kompleksi, IX-XII əsrlərə aid İcevanda Ağarçın monastir kompleksi, İcevanda Kecaris monastir kompleksi (XI əsr), Karkor məbədi (X əsr), Qoşavənd kilsəsi (XIII əsr) və s. ermənilər tərəfindən mənəvi təcavüzə məruz qalıb. Hətta Tatev monastiri UNESCO-nun ehtiyat siyahısına salınıb, təbii ki, "erməni monastiri" olaraq.

Qeyd edilir ki, Şaqakat məbədi Üçkilsə (1945-ci ildən-Eçmiədzin) rayonunda Üçkilsə məbədinə şimal-şərqdə, Üçkilsə və Müqəddəs Ripsime məbədlərinin arasında yerləşir. V əsrə aiddir. Masdərə məbədi - Talın rayonunun Masdərə (1965-ci ildən Dalarik) kəndində, Masdərə çayının kənarında yerləşir V-VII əsrlərə aiddir. Günbəzli məbəddir. Öz adını Masdərə kəndindən alıb.

Aşelişad-Xorvirab məbədi isə Vedibasar mahalının aran hissəsində, Araz çayı sahilində yerləşir. V əsrə aiddir. Avan məbədi - Qırxbulaq mahalında, Ellər (1961-ci ildən-Abovyan) rayonunun Avan kəndində, İrevandan Baş Gərniyə gedən yolun üstündə yerləşir. VI əsrdə tikilib. Uzunlar məbədi - Allahverdi (1969-cu ildən-Tumanyan) rayonunun Uzunlar (1968-ci ildən-Odzun) kəndində yerləşir. VI əsrdə inşa edilib. Yağaverdi məbədi-Əştərək rayonunun Yağaverdi kəndində yerləşir. VI-VII əsrlərə aiddir. Putqun məbədi - Qırxbulaq mahalında, Ellər (1961-ci ildən-Abovyan) rayonunun Putqun kəndində yerləşir. VI əsrin sonları-VII əsrin əvvəllərinə aiddir. Üçkilsə məbədi (1945-ci ildən-Eçmiədzin) ərazisində yerləşir. V əsrə aiddir. Müqəddəs Ripsime məbədi, Üçkilsə (12.03.1945-ci ildən-Eçmiədzin) rayonu ərazisində, Üçkilsə məbədinə 1 km şərqdə yerləşir. V əsrə aiddir. İlk ermənilərin 1922-ci ildə məskunlaşdırıldığı Allahverdi rayonunun Ağtala (Axtala) kəndində yerləşən qədim Axtala məbədi də ermənilərin mənəvi təcavüzündən əziyyət çəkir. X əsrə aid olan abidənin yerləşdiyini kənddə tarixən oğuz türkləri yaşayıb, onlarla yanaşı burada yunanların və

gürcülərin də yaşadığı vurğulanır. Bura Azərbaycan türklərinin tarixi kəndi olub, amma yunanlar ora XX əsrin əvvəllərində köçürülüb. Bu ərazi sonradan ermənilər tərəfindən monastir qarışıq mənimsənilib.

Göründüyü kimi, bu məbədlər mövcud olanda heç ermənilərin izi-tozu bizim bölgədə olmayıb.

Tədqiqatçı qeyd edir ki, "Alban tarixi" salnaməsinin müəllifi Moisey Kaqankatuklunun, salnaməçi Mxitar Qoşun və digər çoxsaylı tarixi mənbələrin məlumatlarına görə, XIII əsrdə Yuxarı Xaçın alban knyazı, Arsax hakimi Həsən Calal Dövlət, onun anası, gəlini Arzu xatun, oğlu Baxram və knyaz Həsənin nəslindən olan digər knyazlar Qərbi Azərbaycan ərazisində xeyli xristian məbədləri tikdirib və təmir etdirib. "Alban xristian kilsəsi 1836-cı ildə Rusiya dini işlər idarəsinin qərarı ilə ləğv olunana qədər xristian kilsə və məbədlərin inşası işi davam etdirilib". V.Əsədovun məqaləsində vurğulanı ki, Alban katolikosluğunun taxtı IV-V əsrlərdə Dərbənddə Çola monastirində, VI-VII əsrlərdə Bərdə monastirində, VIII-IX əsrlərdə Ağdərə rayonunda müqəddəs Yelisey monastirində, X-XV əsrlərdə Kəlbəcər rayonunda Xudavəng monastirində, XV-XIX əsrlərdə Gəncəsər monastirində yerləşib.

Xristian albanların, qıpçaq türklərinin yaratdığı bu abidələrə, dini-inanc məkanlarına erməni təcavüzü hələ də davam edir. Xristianlığın ilk dövrlərindən inşa edilən bu tarixi irsin varisi Azərbaycan xalqıdır. Çünki (Qafqaz Albaniyasının) Albaniyanın varisi Azərbaycan dövlətidir. Bunu bütün dünya bilir. Hesab edirik ki, hazırda davam edən proses daxilində aidiyyəti qurumlar, mütəxəssislər Ermənistanın oğurladığı Azərbaycanın tarixi irsi olan alban-xristianlıq dövrü abidələrimiz, monastir və kilsələrimiz barədə beynəlxalq qurumlara xüsusi hesabat təqdim etməlidir. Ermənilər böyük bir irsi mənimsəyib və bu cinayətə görə də cavab verməlidir. Tarixi irs hər bir xalqın milli özünəməxsusluğunu ifadə edir, bu abidələr də bizi ifadə edir. Necə deyirlər, daşın yaddaşını silmək olmur, nə qədər silinsə də, içində öz ilkinliyini saxlayır...

İradə SARIYEVA